

SEM INFORMATORKA IN RAZISKOVALKA V ENI OSEBI

Intervju z Murkovo nagrajenko, etnologinjo Marijo Kozar-Mukič

Intervju | 1.22

V intervjujih ob prejemu Murkove nagrade za življenjsko delo leta 2009 na Ptuju so bralci veliko izvedeli tako o tvojem znanstvenem kot narodnoprebujevalnem delu. Ni pa bilo toliko izpostavljeno slovensko Porabje kot zamejski prostor, kjer živi slovenska manjšina, ki je predmet tvojih raziskav. Sama si v enem od intervjujev rekla, da si z leti postala raziskovalka in informatorka v eni osebi.

Zato bi me na začetku zanimalo, kakšno je bilo življenje v šestdesetih, sedemdesetih letih 20. stoletja ob železni zavesi na Gornjem Seniku oziroma v Porabju, kjer si preživljala počitnice? In kakšno v Budimpešti, kjer si živela?

»Življenje je lepo ...«, ko si mlad. Kmalu po rojstvu so me starši iz Budimpešte odpeljali na Gornji Senik k babici, ker so v velemestu živeli v majhnem podnajemniškem stanovanju. Na Gornjem Seniku pri babici sem se naučila govoriti. Tako mi je materinščina gornjeseniški slovenski govor. Ko sem bila stara tri leta, so me odpeljali nazaj v Budimpešto. Ker nisem znala niti besede madžarsko, se je zgodilo tudi, da sem pojedla pecivo iz peska, ki mi ga je spekla sosedova hčerka. Do 22. leta sem živela izmenično na vasi in v mestu. Največ na Gornjem Seniku, obiskovala pa sem tudi sorodnike v očetovi vasi, Sakalovcih. Že med tema porabskima vasicama sem čutila razliko. Na Gornjem Seniku »so živeli v 19. stoletju«, ker so bili zaradi železne zaveske bolj hermetično zaprti. V Sakalovcih je bilo življenje bolj sproščeno, ljudje so bili bolj odprti »za modernizacijo življenja«. Med Budimpešto in Porabjem pa so bile razlike, ki sem jih čutila na lastni koži, velike. V Budimpešti sem hodila v osnovno in srednjo šolo. Živela sem v delavski četrti, kjer sem spoznala tudi življenje delavcev in ga nehote primerjala z življenjem na kmetiji. V Budimpešti sem rada hodila v gledališče, muzeje, kino. V Porabju sem uživala »svobodo«, lepoto narave, mir. Tudi kmečko delo mi je bilo kot otroku »romantično«. Imam tudi neprijetne spomine. K babici sem lahko potovala s posebnim dovoljenjem, ker je bila vas tik ob železni zavesi. Graničarji so kontrolirali dovoljenje že na vlaku, potem pa še na avtobusu. Babica je vzgajala še dve moji sestrični. Na kmetiji sta – ob dedku in babici – živeli še moja prababica in teta. Delitev dela je bila tradicionalna, zaradi tega so tudi nas otroke vključili v vsa kmečka dela. Tako sem postala informatorka in raziskovalka v eni osebi. Počitnice sem preživela v »19. stoletju«, kajti babica in prababica sta vedno pripovedovali, da gospodarijo tako kakor njihovi predniki.

Kdaj in zakaj si se odločila za študij etnologije in slovenščine v Ljubljani?

Za možnost študija v Ljubljani sem izvedela iz dveh virov. V Budimpešti sem bila zaposlena na Inštitutu za kulturo, kjer so skrbeli za razne ljubiteljske dejavnosti. Od otroštva sem rada risala, obiskovala sem likovne krožke in kolonije. Rada bi študirala tipografijo, oblikovala in ilustrirala knjige. Zelo rada

sem tudi brala. Od šestega leta starosti sem redno hodila v knjižnico. Za možnost študija v Ljubljani sem izvedela v omenjeni službi ter od svojega fanta. Na praznik treh kraljev, 6. januarja 1970, sem bila s starši na Gornjem Seniku; seveda smo šli tudi v gostilno plesat. Na tem plesu sem spoznala domačina Franceka Mukiča, ki se je učil za rudarja in je bil tudi doma na počitnicah. Francek je imel profesorja hrvaške narodnosti, od katerega je izvedel za možnost študija v Jugoslaviji. Začel se je intenzivno učiti slovensko. Jaz sem leta 1970 maturirala v Budimpešti na ekonomski srednji šoli. Potem – ker me niso sprejeli na likovno akademijo – sem se zaposlila. Najprej v največji madžarski tovarni blizu doma. Čeprav sem delala v pisarni, sem imela veliko stikov z delavci in možnost spoznati njihovo delo in življenje. (Že dolga leta se trudim, da bi v Monostru na območju nekdanje tovarne postavili stalno razstavo o izdelovanju kos. Uspelo mi je doseči, da je spomeniško varstvo vse stroje zaščitilo. Upam, da se bodo – z razpisom Evropske unije – uresničile tudi te moje sanje.) Dokler sem jaz delala, je Francek obiskoval rudarsko srednjo šolo in eno leto pozneje maturiral. Dopisovala sva si in se redko tudi srečevala. Že nekaj časa je dobival iz Kopra časopis *Ognjišče*, ki ga je posojal naši družini. Tako sem se iz *Ognjišča* začela učiti knjižno slovenščino. Pomagalo mi je znanje porabskega narečja in ruskega jezika, iz katerega sem maturirala. V Ljubljano naju je pravzaprav pripeljala ljubezen. Pogoj za skupno življenje je bil študij v istem kraju. Leta 1973 sem morala v Budimpešti delati izpit iz madžarskega jezika in književnosti, ki je bil zelo zahteven. Prijavili sta se še dve dijakinji iz Sakalovcev, ki pa jima – žal – ni uspelo narediti sprejemnega izpita. Tako sem šla kot edina in prva Slovenka z Madžarske študirat v Ljubljano. Nikoli prej nisem bila v tujini, nikogar nisem poznala. Od gornjeseniškega župnika sem dobila naslov njegovega dobrega znanca, profesorja Vilka Novaka. V Ljubljani na Filozofski Fakulteti sem se vpisala na slovenščino in etnologijo. Za študij etnologije so me spodbujali v budimpeštanski službi, in tudi sama sem poznala tradicionalno kmečko družbo. V tistem času je bilo v ospredju etnološkega raziskovanja na Madžarskem in v Sloveniji kmečko življenje.

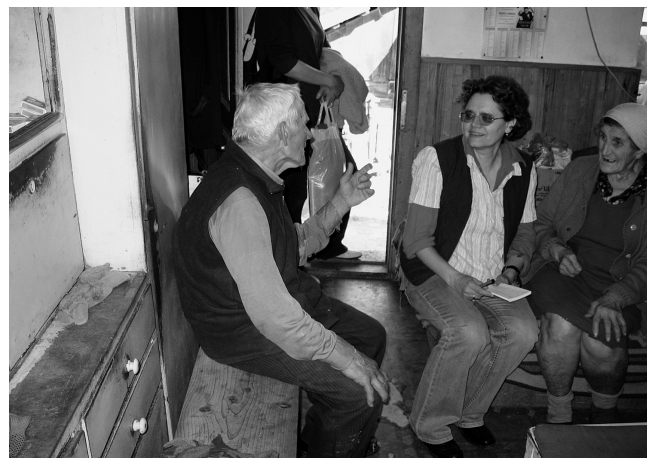
Kako si, kot prva študentka iz Madžarske, doživljala Ljubljano oziroma Slovenijo? Kaj te je navdušilo in kaj ti je bilo popolnoma tuje v primerjavi z Madžarsko?

Budimpešta je lepo mesto za turiste. Za prebivalce je »utrudljivo«. Dve leti sem v službo dnevno potovala dve uri. Prostega časa skoraj nisem imela. Pot do gledališča in nazaj domov mi je prav tako vzela pol dneva. Ljubljana je bila v 70. letih 20. stoletja prijetno majhno mesto. Ni bilo še toliko avtomobilov kot zdaj. Iz študentskega naselja smo na fakulteto in v mesto največkrat šli peš. Všeč mi je bilo, da je veliko ljudi kolesarilo. Jaz sem raje hodila peš in se vozila s »trolo«. Neprijetno mi je bilo le to, da so

* Dr. Katalin Munda Hirnök, univ. dipl. etnol. in prof. slov. jezika s književnostjo, znanstvena svetnica na Inštitutu za narodnostna vprašanja. 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, E-naslov: katalin.hirnok@guest.arnes.si

Marija Kozar z babico Ano Horváth.
Foto: Janoš Kúhar, Gornji Senik, 1. 9. 1952

Marija Kozar-Mukič z informatorji.
Foto: Sándor Horváth, Gornji Senik, 29. 3. 2010

cariniki odpirali Francekova pisma. Vsak dan sva si dopisovala v slovenskem knjižnem jeziku, tako sva se učila jezik. Cariniki niso nikoli imeli nobene pripombe. Pismo so prebrali in zalepili s salotejpm, na katerem je pisalo »carina«.

Kako si vzdrževala stike s starši v Budimpešti in sorodniki v Porabju? Kakšne so bile povezave (avtobusne, ipd.) z Madžarsko?

Prvi porabski študentje smo potovali s takoimenovanim službenim potnim listom. Dvakrat letno smo lahko šli domov. Ker smo morali vsakič potni list oddati v Budimpešti na Ministrstvu, sva s Francekom potovala z vlakom preko Zagreba v Budimpešto. Nekaj tednov počitnic sva preživela pri mojih starših, potem pa sva z vlakom potovala v Porabje k njegovim staršem in mojim sorodnikom. Francek, ki je rojen na Gornjem Seniku, je moral prav tako imeti posebno dovoljenje, da je lahko šel domov k svojim staršem. Potovali smo tudi z avtobusom preko Maribora in Lendave do Rediča na madžarski strani. Na meji so nama cariniki pregledali vse kovčke. Še uhane in poročne prstane sva morala tja grede prijaviti, sicer bi nazaj grede morala plačati carino.

Kakšno stališče so imeli prebivalci Porabja kakor tudi tvoji sorodniki o možnosti študija za porabske Slovence v Sloveniji? Ali so ti kdaj očitali, da si se odločila za Ljubljano? Ali si imela kdaj težave zaradi tega?

Naravno je, da starši niso veseli, če otrok študira daleč od doma. Sploh pa v tuji državi. V naši družini sicer ni bilo nenavadno, da zapuščamo dom. Moja prababica je sedem let živela v ZDA (pred prvo svetovno vojno), dedkove sestre, tetine svakinje so tam celo ostale. Moji starši so se tudi izselili iz Porabja v Budimpešto. Moji predniki so bili kmetje, dninarji in delavci. Šele tretja generacija Porabcev se je »množično« odločala za visokošolski študij in prestopila v družbeni sloj izobražencev. Kmetje in delavci v Porabju in na Madžarskem nasploh še danes ne cenijo izobražencev. Imajo jih za »gospodo«, ki ne mara delati. Zanje je pojem dela enak fizičnemu delu. Moje delo se ceni le v ozkem strokovnem krogu. V očeh preprostega človeka »nisem nič dosegla v življenju«. Stanujem v bloku, imam nizko plačo in star avto. Moje »bogastvo« so moji spomini na srečanja s porabskimi Slovenci, ki so bili in so moji informatorji, in moje publikacije

ter razstave. Če bi se znova rodila, bi spet šla v Ljubljano študirat etnologijo in slovenščino. Vse, kar sem načrtovala, sem v življenju dosegla, celo še več. Mislila sem napisati tri knjige, in sem jih šest. Čeprav se že bližam upokojitvi, sodelujem pri dveh evropskih projektih, obeta se še tretji.

Ali je bilo samoumevno, da se po študiju vrneš na Madžarsko?

S Francekom sva diplomirala leta 1978. Kot moški z madžarskim državljanstvom se je moral vrniti na Madžarsko, sicer bi bil vojaški begunec. Ne glede na to je bilo za naju samoumevno, da se vrneva na Madžarsko. V Porabju sva hotela poučevati slovenščino, in sicer na podlagi narečja. V tistem času so otroci še govorili slovensko. Takratna slovenska in madžarska kulturna politika je bila proti narečju. V Porabju za naju ni bilo službe. Francek – kot profesor slovenščine – se je kot madžarski novinar lahko zaposlil v Szombathelyu pri županijskem časopisu. Jaz sem začela dnevno delati štiri ure v županijski knjižnici in sem od marca 1979 do danes kot etnologinja zaposlena v Muzeju Savaria.

Kako se je začela tvoja strokovna pot? Ali ti je študij etnologije na Oddelku za etnologijo na Filozofski fakulteti dal dovolj znanja za službo na Madžarskem? Ali so bila mogoče kakšna metodološka in druga razhajanja med madžarsko in slovensko etnologijo?

Študij etnologije v Ljubljani me je usposobil za znanstveno raziskovanje, ne pa za muzejsko delo. Dobila sem pa trdno teoretično podlago, s katero sem zgodovinarjem na Visoki pedagoški šoli v Szombathelyu celo predavala madžarsko etnologijo. Muzejsko delo sem sprti spoznavala. Veliko izkušenj sem dobila pri postavljanju stalne razstave v monoštrskem muzeju, ki je bil ustanovljen leta 1983. Madžarska etnologija malo »zamuja« za slovensko. V Ljubljani smo se pri profesorju Kremenšku usposabljali za raziskovanje sedanosti, načina življenja v 20. stoletju. Na Madžarskem so moja tovrstna prizadevanja označili kot sociologijo. Po desetih letih so tudi madžarski etnologi začeli s podobnimi raziskavami.

In kako se je nadaljevalo tvoje vsestransko delo (muzejsko, raziskovalno, terensko)?

Najraje sem imela terensko delo. Pogovor z ljudmi. To me je vedno spominjalo na toplino in prijetno družinsko okolje v kuhinji moje stare mame na Gornjem Seniku. Veseli me, da sem lahko sodelovala pri projektu »Način življenja Slovencev v 20. stoletju«. Med pisanjem topografije Porabja sem imela možnost preštudirati vire in literaturo, kar mi je dalo temelj za nadaljnje raziskovanje. Pri monografiji sem na terenu od informatorjev spoznavala tradicionalno kulturo Porabcev. Čeprav so mi včasih očitali, zakaj sprašujem o takih stvareh, ki jih sama dobro poznam. Pri sestavljanju etnološkega leksikona Slovencev na Madžarskem so mi pomagali ugledni slovenski in madžarski etnologi: Vilko Novak, Slavko Kremenšek, Béla Gunda, Imre Gráfik. V pomoč mi je bil *Madžarski etnološki leksikon*, zelo pa sem pogrešala slovenskega. Težko je bilo najti narečnim ustrezne knjižne slovenske izraze.

Kakšen je odmev tvojega dela med madžarskimi in slovenskimi kolegi?

Več stikov imam s slovenskimi kot z madžarskimi kolegi. Sicer pa se tako na slovenski kot na madžarski strani kolegi zanimajo za moje publikacije kot primerjalno gradivo. Pri slovenskih in madžarskih projektih z veseljem sodelujem s svojim »specialnim« znanjem porabščine in poznavanjem tukajšnjih razmer. Zelo dobre stike imam z županijskim in s škofijskim arhivom v Szombathelyu. Veliko dragocenega gradiva je tudi v zvezi s porabskimi in prekmurskimi Slovenci. Z veseljem sem sodelovala pri raziskovanju in urejanju dvojezične prekmurske »čitanke« (*Viri za zgodovino Prekmurja* 1–2. Szombathely-Zalaegerszeg 2008). Pri Madžarskem etnološkem društvu sem članica Sekcije za manjšine in urednica dvojezične serije *Etnologija Slovencev na Madžarskem*.

Ali je bila tvoja narodnostna pripadnost pri tvojem delu ovira ali prednost?

Moja narodnostna pripadnost je bila pri mojem delu vedno prednost. Spoznavati dve kulturi, dva jezika je veliko bogastvo. Bilo je več takih publikacij in projektov – in so še sedaj – pri katerih je to prednost ali celo pogoj. Takšen je tudi evropski projekt »Doživetje prostora«.

Kako je biti Slovenec v Sombotelu, zunaj območja avtohtone poselitve?

Lepo je, ker govoriš dva jezika in imaš s tem dvojno možnost, da spoznaš zanimive ljudi, zanimivosti svetá. Težko je, ker se moraš stalno učiti. Življenje se spreminja, nove izraze spoznavaš iz medijev ali od Slovencev, ki pridejo v Szombathely, ali ko potujemo v Slovenijo. Veseli me, da lahko organiziram programe za Slovence, ki živijo v Szombathelyu. Obiskujejo jih tudi Slovenci iz sosednjih vasi, celo iz 200 kilometrov oddaljenih krajev. V preteklih desetih letih smo pripravili okrog 200 programov. Slovenci zunaj Porabja so bolj zavedni kot Slovenci v Porabju. Na lastni koži čutijo ogroženost, da izgubijo korenine. Izkoristijo vsako priložnost za medsebojna srečanja in srečanja v Porabju, za informiranje v maternem jeziku (radijske in televizijske oddaje, časopis *Porabje*).

In kakšno je Porabje danes v primerjavi s tvojim otroštvom?

Porabje se je globaliziralo. Zame je bilo lepše, ko sem bila otrok. Bil je zaprt, a lep svet, ki te je objel in varoval. Ljudje pa so bili

bolj odprti, poznali so vzajemno pomoč. Danes se zapirajo vase, pred televizorje. Ni več spontanega družabnega življenja. Ker se nekateri nočejo udeleževati organiziranih programov, ostajajo nekako zunaj družbe. Tega v tradicionalni družbi ni bilo. Prav zato otroci ne govorijo več slovensko, ker generacije ne delajo in živijo skupaj.

Kakšna je etnološka preučevnost Porabja v primerjavi z drugimi pokrajinami zunaj Slovenije, kjer živijo Slovenci? Kako je s strokovnimi kadri?

Etnološka preučevnost Porabja v 20. stoletju je dokaj dobra. Seveda so še teme, ki bi jih morali obdelati. V Ljubljani sta etnologijo študirala še Jože in Katarina Hirnök. Jože kot predsednik Zveze Slovencev podpira ohranjanje ljudske kulture predvsem na področju folklorne in rokodelstva. Katarina je bila štiri leta zaposlena v monoštrskem muzeju in je veliko prispevala k ureditvi zbirke. Kot sodelavka Inštituta za narodnostna vprašanja in članica Slovenskega etnološkega društva raziskuje teme, ki jih jaz ne in s tem prispeva k boljši preučevnosti Porabja. Škoda, da se mlajša generacija ne zanima za etnologijo ali kulturno antropologijo. Glede na to, da sta tako Slovenija kot Madžarska članici Evropske unije, bo za monoštrski muzej strokovno lahko skrbel etnolog v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti.

V monoštrskem muzeju bi radi zaposlili muzejskega pedagoga, ki bi v raznih delavnicah združeval generacije. Tako bi v muzeju vnukom »osnovnošolcem« lahko svoje znanje predajali na primer »dedki in babice« iz Društva porabskih upokojencev.

Z vidika možnosti ohranjanja in promoviranja dediščine se mi zdi pomembno vključevanje zamejskih etnoloških in kulturnih institucij v čezmejne regionalne in evropske projekte. Za avstrijsko Koroško lahko rečemo, da imajo že neko tradicijo, ko govorimo o različnih oblikah čezmejnega sodelovanja med Avstrijo in Slovenijo na temeljih kulturne dediščine. S projektom »Doživetje prostora« se tudi porabskim Slovincem odpira pot na področju regionalnega sodelovanja. V kakšni fazi je projekt in ali že lahko prognoziraš, kakšni bodo učinki omenjenega projekta na Porabje in ljudi?

Projekt je v začetni fazi. S kolegi iz soboškega in lendavskega muzeja delamo na vsebinski zasnovi zgoščenke in delovnega zvezka. Teme so: muzej in muzejski predmeti, stavbna dediščina, kulinarika, oblačilni videz, glasba, otroške igre. Predstavljeni bodo: muzej v Lendavi, Murski Soboti, Monoštru in skansen s slovensko hišo v Szombathelyu. Ob knjižni slovensščini in madžarščini bodo predmeti poimenovani v porabskem slovenskem narečju in hetiškem madžarskem narečju. Delež naložbe je največji v Monoštru. Prizidek velikosti 85 m² bo omogočil neoviran dostop do prostorov za izvajanje muzejskopedagoškega programa. V prizidku bodo tudi stranišče z dostopom za invalide, sprejemnica, pisarna vodij delavnic in skladišče muzejskopedagoškega programa. Z adaptacijo pritličja bo nastal 95 m² velik prostor za delavnice in pripadajočo novo stalno razstavo Življenje Slovencev v Porabju. Predvideni učinek projekta na Porabje in ljudi je »migracija kulturnih elementov« znotraj skupne regije Prekmurje-Porabje. Zaradi tega sta v logotipu projekta dva vrabca. Otroci porabskih in prekmurskih šol bodo te elemente pobirali in prenašali kot vrabci zrnje. S pomočjo otrok pa bi radi spodbujali tudi stike med starši in starimi starši v Porabju in Prekmurju. V vseh muzejih pred-

videvamo tudi muzejsko trgovino, kjer bi prodajali rokodelske izdelke. S tem bi ljudje dobili možnost za delo in prodajo svojih izdelkov.

Sodelavci Muzeja Savaria bomo postavili razstavo – v okviru evropskega projekta »Sosed sosеду« – v starem župnišču na Gornjem Seniku, ki smo jo po zadnjem župniku poimenovali Kūharjeva spominska hiša. Ob župnijskem pohištvu bo v nekdanjem gospodarskem poslopju na ogled tudi etnološka razstava. Tako imam možnost, da muzejsko in raziskovalno delo spet popestrim s terenskim delom.

Sprehodili sva se skozi velik časovni razpon od druge polovice 20. stoletja do danes. In za konec: kako vidiš prihodnost slovenskega Porabja in porabskih Slovencev? Tako na etnološkem področju kot tudi na narodnostnem?

Za etnologue je ostalo še precej neobdelanega (na primer prisilno izseljevanje – razveseljivo dejstvo je, da je Katarina Munda Hirnök na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani nosilka temeljnega raziskovalnega projekta »Porabski Slovenci v

»Madžarskem gulagu«, ki ima namen osvetliti še neraziskana poglavja deportacij porabskih Slovencev med Rákosijevimi režimom), odpirajo pa se tudi nova raziskovalna področja. Način življenja se stalno spreminja in to morajo spremljati tudi etnologi. Evropska unija in projekti ponujajo možnost primerjalnih raziskav pri različnih narodih iste regije. Prihodnost porabskih Slovencev oblikujejo okoliščine. Mlada generacija ni več čustveno tako navezana na porabske vasi, kot so bile generacije 20. stoletja. Navdušeni posamezniki bodo posredovali med sosednjimi narodi, kakor to počenjajo že zdaj štajerski Slovenci v Gradcu in Potrni (Laafeld). Na narodnostnem področju bi morali slediti Cankarjevemu junaku Lojzetu (*Na Klanecu*), ki na koncu romana upira oči v učiteljevo okno. Luč, svetloba mu je znamenje, da je pot iz noči (rešitev problemov) samo v delu za prebujanje ljudstva. V primeru porabskih Slovencev gre za narodno prebujanje. Prekmurska vzgojiteljica v vrtcu, dvojezični pouk na osnovnih šolah in raba narečja pri pouku – so uspešna sredstva za doseg tega cilja. Etnologi in muzeji k temu lahko prispevamo z muzejskopedaškimi delavnicami.

